

INTÉZMÉNYI EKVIVALENCIA¹

EQUIVALENCE OF INSTITUTIONS

SZABÓ MIKLÓS²

A fordítás elméletének és gyakorlatának egyik alapproblémája az ekvivalencia biztosíthatósága. A szerző az ezzel kapcsolatos kérdéseket egy specifikus területen: a jogi szaknyelvi fordítások körében veszi vizsgálat alá. Ehhez első lépésben feleleveníti az ekvivalencia megjelenésére vonatkozó magyarázatok sokféleségét. Ezt követően a jogi szaknyelv fordításának feltételrendszerét tekinti át, három lépésben. Az első kettő arra a folyamatra irányítja a figyelmet, hogy az eredendően egységes jog (a római jog) és egységes jogi nyelv (a latin) nemzeti jogrendszerekre és nemzeti nyelvekre darabolódott; a harmadik pedig a nemzeti jogi szaknyelvek közötti fordítási feladat specifikumát tárgyalja. Végül az intézményi ekvivalencia fogalmának bevezetése kínál értelmezési keretet e specifikus feladatra, azzal a megfontolással élve, hogy a jog közös gyökerű intézményi struktúrája kínálja a fordításokhoz szükséges ekvivalencia alapját.

Kulcsszavak: fordítás, jogi nyelv, ekvivalencia, nemzeti jogrendszerek közös gyökere, nemzeti jogi nyelvek közös gyökere

One of the basic problems of translation theory and practice is the possibility of ensuring equivalence. The author of this paper investigates related issues in the specific field of legal translations. The first step to this is to look at the wide variety of explanations concerning the nature of equivalence. Next, an overview in three steps is given about the system of conditions for translating legal language. The first two steps focus on the process when originally uniform law (Roman law) and the uniform legal language (Latin) were divided into national systems of law and national languages, respectively; while the third discusses the specifics of translating from one national legal language into another. Finally, the introduction of the concept of the equivalence of institutions offers an interpretation framework for this special task considering that the basis of the equivalence necessary for translation is provided by the institutional structure of law, having a common root.

Keywords: translation, legal language, equivalence, common root of national systems of law, common root of national languages of law

A fordítással szembeni legnagyobb kihívás az ekvivalencia biztosítása. Az ekvivalencia jelentése: egyenértékűség; s az egyenértékűségből következő felcserélhetőség. A fordítás alapproblémája éppen ez: mikor mondhatjuk két (a forrásnyelvi és a

¹ A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok – OTKA, 112172 támogatásával készült.

² SZABÓ MIKLÓS
egyetemi tanár
Miskolci Egyetem Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet
3515 Miskolc-Egyetemváros
jogszami@uni-miskolc.hu

célnyelvi) kifejezésről vagy szövegről, hogy egyenértékűek, tehát felcserélhetőek. Mondjuk egy ókori görög szövegnek van német és van angol fordítása – mindegy-e, melyiket vesszük kézbe, ha mindkét, számunkra idegen nyelvet azonos mértékben birtokoljuk. Klasszika-filológusokat olvasva úgy látjuk: nem; sőt, egyazon célnyelvbe különböző fordítók által átültetett szövegek ekvivalenciája is kérdéses lehet. Intuitíve rögzíthetjük tehát, hogy az ekvivalencia nem bináris, hanem fokozatos természetű. Érdeklődésünk a továbbiakban arra irányul, hogy ez a fokozatosság azonos mértékű-e egy-egy nyelv regiszterei között; nyilvánvalóan nem, s ez esetben hol állnak a fokozatossági skálán a szaknyelvek, közöttük pedig különösen a jogi nyelv.

1. Ekvivalencia

Az ekvivalencia „0-foka”, vagyis origója a – formális – **logikai ekvivalencia**. Ez esetben olyan metalogikai jelről van szó, amelynek jelentése szerint a jel két oldalán álló logikai sémák igazságértéke (igaz vagy hamis volta) egyezik meg egymással, s ezért az igazságmegőrző levezetésekben felcserélhetők a következtetés érvényességének veszélyeztetése nélkül. Így pl. p és q alternációja (*per definitionem*) egyenértékű p és q negációjának konjunkciójával: $p \vee q \Leftrightarrow \sim(\sim p \ \& \ \sim q)$. Ez nem kétséges a klasszikus *extenzionális* logikában, ahol a kijelentések kizárólag az általuk hordozott igazságértékkel játszanak szerepet a következtetésekben. Beférkőzik azonban a kértely az *intenzionális* logikai ekvivalenciába, amely a kijelentések (definiált) jelentését is beemeli a logikai következtetések érvényességi feltételei közé. Ha igaz az, hogy „Péter fut” és igaz az is, hogy „Péter le akar fogyni”, akkor az extenzionális logikában igaz lesz a konjunkciójuk – [Péter fut] & [Péter le akar fogyni] –, miközben az intenzionális logikában hamis lehet az, hogy [Péter fut] mert [Péter le akar fogyni]. Az ekvivalenciának ekkor már nem az összekapcsolt mondatok **igazságértékei**, hanem az intenzionális funktorral összekapcsolt állítás (propozíció) és a **valóság** között kell fennállnia; ekkor teljesülnek az állítás **igazságfeltételei**. De ez még csak a jelentés „klasszikus realista” vagy „tükrözés” elmélete: a jelentés a valóság leképezése. A Wittgenstein *Tractatus logico-philosophicus*-át még uraló ezen szemlélettel³ ő maga szakított a *Filozófiai vizsgálódások*-ban, arra jutva, hogy a jelentés az életformát kitevő gyakorlatba ágyazódik, amely nem igazság-, hanem alkalmazhatóság-feltételeket jelöl ki: milyen feltételek mellett **használható** helyesen a kifejezés.⁴

Így jutunk el a fordítás alapszerkezetéig. Kiindulópontként az igazságnak a nyelv tükrözésméletén alapuló megfeleléselemétét vehetjük: *Veritas est adequatio rei et intellectus* – Az igazság a dolog és az értelem (értsd: a dologról az értelem által kialakított mentális kép) megfelelése. A fordításra parafrázálva: *Translatio est adequatio intellectus et intellectus* – A fordítás a(z) egyazon dologról alkotott) mentális

³ „4.431. [...] A kijelentés nem más, mint igazságfeltételeinek kifejezése.” (WITTGENSTEIN 2004: 50) Legnépszerűbb, Kripke által is használt példája szerint (KRIPKE 1982 :73) az „A macska a lábtörlőn van” kijelentés akkor igaz, ha A MACSKA A LÁBTÖRLŐN VAN.

⁴ „116. [...] Mi a szavakat metafizikai használatuktól újra visszavezetjük mindennapi alkalmazásukra.” (WITTGENSTEIN 1998: 80)

képek egymásnak való megfelelése. Eltűnik (háttérbe szorul) a dolog, marad a kép – a **jel**. A fordítás e megközelítésben a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg egyenértékűsége, tehát felcserélhetősége, behelyettesíthetősége (KLAUDY 1999: 88; 149).

Ha viszont lemondunk a valóságról mint – legalábbis naiv előfeltételezéssel élve – objektív mércéről, akkor találnunk kell helyette valamilyen más közös nevezőt, amely alkalmas az ekvivalencia megállapítására és igazolására. Ennek a következménye az lesz, hogy az ekvivalencia csak fokozatos, csak megközelítő lehet, amely csak többé-kevésbé, de még elfogadhatóan alkalmas arra, hogy a forrásnyelvi szöveg helyébe lépjen. Az alkalmazott mérce szempontjából lehet különbséget tenni elméletek vagy iskolák között. Klaudy Kinga ezek közül ismerteti **Catford** felfogását, aki – a formális megfelelés ritka esetein túl – a szöveg-ekvivalencia feltételeként **a szituatív releváns jegyek azonosságát**, vagyis az egyazon szituációban megjelenő megnyilvánulások felcserélhetőségét kívánja meg (KLAUDY 1999: 90–91). Ettől némileg különbözik **Nida** megközelítése, aki a formális (nyelvileg egy az egyben megfeleltethető) ekvivalencián túl a **dinamikus ekvivalenciát** nevesíti, amely a célnyelvi beszélő – a befogadó (olvasó, hallgató) – szempontját tekinti mércének: a nála azonos hatást keltő, azonos reakcióját kiváltó fordítás lesz egyenértékű (KLAUDY 1999: 91). További, a formálishoz képest átmeneti típust képez a **fakultatív** és a **hozzávetőleges** ekvivalencia (KADE); a **kommunikatív** és a **funkcionális** ekvivalencia (JÄGER); a **denotatív, konnotatív, textinformatív, pragmatikai** ekvivalencia (KOLLER) stb. (KLAUDY 1999: 93–99). Klaudy a maga részéről a **referenciális** egyenértékűséget a (referált) valósághoz méri, a **kontextuális** ekvivalenciát a szövegben belül elfoglalt (azonos) szerephez, a **funkcionális** azonosságot pedig a célnyelvi befogadók körében betöltött szerephez (KLAUDY 1999: 99–100). Megoszlanak tehát a vélemények, de szóródásuk kicsi.

2. A jogi szaknyelv fordítása

A következő kérdés az, egyformán alkalmasak-e a fenti és a további elméletek bármely fordítási tevékenység leképezésére – a vasúti menetrendtől a hősi eposzig. Az így feltett kérdés előrejelzi a rá adható választ: természetesen nem. A különféle nyelvváltozatok különböző mércéket állítanak – mert állíthatnak – a fordítás és az abban megmutatkozó ekvivalencia elé. Minket jelenleg a szaknyelvek s azokon belül különösen a jogi nyelv érdekel.⁵

⁵ Bár e tekintetben nem egységes a szóhasználat, mi **nyelvváltozat**on a nyelvnek (mint jelrendszernek) elsősorban a szókészletben megmutatkozó változatosságát; **regiszteren** a beszédnek, pontosabban kommunikációnak (mint nyelvhasználatnak) a változatosságát értjük, alkalmasint egyazon nyelvváltozatban belül. Így regiszter pl. a köznyelv használatának azon két változata, amelyeket B. Bernstein „korlátozott”, illetve „kidolgozott” kódoknak nevez (magyarul lásd pl. BERNSTEIN 1974: 178–188. és az ottani hivatkozásokat).

2.1. A nyelv „szétdifferenciálódása”

Ez bizony nem túl szép és nem túl magyar szó – de hát ha lehet összenézni, lehet szétnézni is; ha lehet összekülönbözni, lehet „szétkülönbözni” is; s akkor miért ne lehetne passzív is: „szétkülönböződni”. A kifejezéssel arra a fiktív kiindulóponttra kívánunk utalni, amely a nyelv valamiféle alapállapotára, origójára mutatna rá, amelyhez képest a nyelvváltozatok deviációként értelmezhetőek. Ehhez hasonló egy geometriai szerkesztés első lépése: „vegyünk egy tetszőleges pontot a körön kívül...”. Természetesen tudjuk, hogy a nyelv – minden nyelv – nyelvváltozatok együtteseként, összességeként létezik, s nemcsak analitikai, hanem történeti értelemben is. A feltevés lehetősége azonban mélyen gyökerezik az emberi kultúrában, amint azt Bábel tornyának példázata is őrzi,⁶ s amelynek messzemenő következményeit pl. Umberto ECO (1998) tárja az érdeklődők elé. S ez a lehetőség mégis – legalább részlegesen – valósággá válhat; ami a **standard nyelvváltozatok** táján érhető tetten.

Ezek közé a **közn nyelv** és az **irodalmi nyelv** sorolható mint a nemzeti nyelv beszélt és írott változata. Plauzibilisnek látszik az a feltételezés, hogy a nemzeti nyelvek kialakulásában az írott (gyakran a bibliafordítások által indukált) nyelvnek volt meghatározó szerepe. Ha viszont a standard nyelvváltozatokat a viszonylag későn színre lépő (modern) nemzetek létéhez kötjük (bár nem vagyok biztos benne, hogy ezt mindenki így érti, aki „nemzeti nyelv”-ről beszél⁷), kezelnünk kell az ezt megelőző normatív nyelvváltozatokat is. Erre egy lehetőség a „népnyelv” beszélt és írott változatának bevezetése (pl. NYÍRKOS 1981: 20). A Platóntól Saussure-ig uralkodó felfogás szerint a beszéd és írás viszonyában a beszédet illeti az elsődleges és meghatározó szerep, hiszen az írás csak „a jel jele”, s a valóságon, amit már megrontott, hogy jellé alakítottuk át, tovább ront, hogy e jeleket is újabb (egycsatornás és lineáris) jelsorozattá fordítjuk át. Azt a sejtésünket, hogy a normatív nyelvváltozatok között (és hát minden nyelvváltozat normatív bizonyos nyelvi közösségen belül) mégis az írott nyelv a meghatározó, Derrida emeli – meggyőző – (nyelv)filozófiai tétel rangjára (DERRIDA 2014). Érvelésének magva az, hogy a nyelvben rejlő lehetőségek teljes kibomlása csak az írásbeliség után és által következik be.

Az **írásbeliség** sok következménye közül számunkra most a szöveg rögzítettsége révén a keletkezésének szituációjából kiszakíttósága s az életvilágbeli kontextusából egy másik, mesterséges, további szövegek által alkotott kontextusba való áthelyeztettsége bír jelentőséggel. A (szép)irodalmi és az azon kívüliek közül minket elsődlegesen érdeklő jogi nyelv között vannak hasonlóságok és vannak különbségek. Hasonlóság, hogy mindkettő autoritatív módon rögzített, vagyis megváltoztathatatlan; hogy mindkettőnek van (tényleges vagy vélelmezett) szerzője; s hogy mindkettő értelmezése előzetesen rögzített kánonokhoz van kötve (GADAMER é. n.: 33; BARTHES 1996: 13). Közösek abban is, hogy mindkettő „csinálás, alkotás” („*poiesis*”) produktuma, ami a jogi szövegek esetében nyilvánvalóan előzetesen rögzített káno-

⁶ Vagy még emelkedettebben: „Kezdetben vala az Ige...” Ján.1.1.

⁷ A modern nemzet színrelépéséhez lásd Szűcs Jenő munkásságát (főleg SZÜCS 1974).

nok szerint mehet végbe; a (szép)irodalmi szövegek esetében is, bár (talán) nem nyilvánvalóan. A műfaj, a stílus, a versforma, a prozódia stb. azonban éppen elég kötöttséget jelent az utóbbiaknál, s éppen elég szabadságot enged az előbbieknek is.⁸ Mindketten a **lehetséges világok** piacán mozognak; a jog a lehetséges és kívánatos, a (szép)irodalom a lehetséges és kívánatos vagy nemkívánatos világokban érdekelt.

Védhetőbbnek tűnik tehát összekötni őket az „írottság” értelmében vett irodalom égisze alatt, mintsem különválasztani és szembeállítani. Az írottsághoz pedig a kulturális tudás felhalmozására alkalmas írott nyelv szükséges. Saját, európai kultúránk felől tekintve a műveltség első nyelve a görög volt, s a görög nyelvtannal volt azonos a „tekhné grammatiké” is. A görög műveltségből nőtt ki a rómaiaké, amint nyelvtanukból a latin „ars grammatica” is. S ezzel el is érkezünk az európai kultúrtörténethez, melynek írott nyelve egy évezreden át a latin volt. Latin volt a(z) – római – egyház és a Római Birodalom eszményét ápolgató világi államok, a művészetek, tudományok, mesterségek nyelve: az írásbeliség nagy, közös hordozója. Területenként eltérő korszakhatárokkal, de nagyjában-egészében az újkorig sértetlenül fennállt ez a nyelvi közösség. A protestantizmus és a polgárosodás összefonódó mozgalmának betudhatóan következett be e közösség „szétdifferenciálódása”: a nemzetekkel együtt a nemzetállamok és a nemzeti (irodalmi) nyelvek is elkülönültek. Több mint szimbolikus jelentőséggel bír, hogy Magyarországon a reformáció a nyelvújítási mozgalommal karöltve tört előre, hogy elérje majd a jognak és a jog nyelvének nemzetiesedését és modernizálását is.

2.2. A jog „szétdifferenciálódása”

Ami igaz a nyelvfejlődésre, az igaz a jogfejlődésre is. Ahogy a nyelvtanítás bölcsője a (klasszika-)filológia volt, úgy a jogtanításé a **római jog** tanítása – mert a római jog nem egyszerűen történeti előzménye, hanem alapja és konstitutív formálója a modern jogrendszereknek. A rómaiak műveltségét a természetfogalom középpontjába az értelmet helyező sztoikus filozófia határozta meg, s közvetítette azt a módszertani megközelítést, amely új alapokra helyezte s a tudomány szintjére emelte a jogi gondolkodást Rómában. Ez a termékenyítő szemlélet – ahogy J. C. Smith kifejti (SMITH 2000: 3–26.) – nem a görög bölcsesetből, hanem a **matematikából** fakadt. Ez a tudomány jutott el először ugyanis arra a felismerésre, hogy el lehet szakadni a konkrétumoktól (a konkrét számoktól), és a **változók** bevezetésével olyan összefüggések, törvényszerűségek fogalmazhatók meg, amelyek minden konkrét esetre igazak. (Minden téglalap kerületére igaz, hogy $K = 2a + 2b$ stb.) A materiális tartalmuktól

⁸ Dworkin az alkotásra is kiterjeszthetően ajánlja figyelmünkbe a „láncregény” metaforáját (DWORKIN 1982: 541). Képzeljük el, hogy egy tízfős társaság együtt fog írni egy regényt, tíz fejezetben. Sorsot húznak, kinek hányadik jut. Az elsőnek a legmagasabb a szabadságfoka a regény kereteinek kijelölésében, s ahogy haladnak előre, a későbbiek kezét egyre jobban megkötik az előzmények – de még az utolsónak is kellő mozgástér marad a regény végső formába öntéséhez. Így kötik az autoritativ szövegek későbbi értelmezőit a korábbiak, de kötik a későbbi normaalkotókat is az elődök által bevezetett kategóriák, fogalmak, intézmények, struktúrák.

megfosztott matematikai konstrukciók szimbolikusan használhatók az égi és földi jelenségek racionális leírására és megismerésére. Voltaképpen jelentőségük abban rejlik, hogy **deduktív** gondolkodási rendszerre szervezett, korlátozott számú konstrukció („képlet”) segítségével lehetővé válik gyakorlatilag korlátlan számú empirikus jelenség kezelése.⁹

Innen a rómaiak törekvése és egyedülálló teljesítménye, hogy hasonló változókat (ezeket nevezi Smith **jogi konstrukcióknak**) vezessen be a jogba, s ezekkel ugyanúgy végezzen „műveleteket”, mint amazokkal a matematikában. A jogi konstrukciók nyelvi kifejezések, amelyeket nyelvileg „dologként” kezelünk, azaz mondatok alanyaként és tárgyaként. Valójában azonban olyan fogalmak, absztrakciók, ideák, amelyeknek nincs empirikusan megragadható materiális megfelelőjük a fizikai világban. „Míg a házakat, a földet lehet látni és érzékelni, a tulajdonnak semmi sem felel meg a tapasztalati valóságban. Jóllehet egy okirat kézzelfogható, az általa megtestesített jogok nem anyagi valóságúak.”¹⁰ Jól látható, hogy ezek a materiális tartalmuktól megfosztott jogi konstrukciók ugyanazt a szerepet töltik be a jog felépítésében, mint a változók (az „x”) a matematikában vagy a formális logikában. Egy szerződés, egy végrendelet megszerkesztésekor, „megkonstruálásakor”, egy konfliktus jogi megoldásának „kiszámításakor” a definiált jogintézmények és fogalmak segítségével állítható fel egy „képlet”, amelynek „változóiba” a konkrét eset „értékeit” csak be kell „helyettesíteni”. Ezzel lépett át a jog a konkrét eset konkrét megoldásából a konkrét eset elvi-normatív alapú, tudományos igényű megoldásába, s jött létre a jogtudomány, a **juris prudentia**.

Az első, a későbbi jogfejlődést is meghatározó konstrukciórendszer (és az abból származtatható taxonómia) a titokzatos II. századi jogtudós, Gaius¹¹ tankönyvnek készült **Institúcióiban** maradt ránk.¹² „...Gaius formulázta (ha éppen nem teremtette) az egyik legvilágosabb és legkidolgozottabb gondolati rendszert a Nyugat történetében. Nem túlzás azt mondani, hogy Gaius a társadalmi gondolkodás egyik archetípusát hozta létre, egy praktikusabb és emberibb paradigmát, mint amilyennek a rivális arisztotelianizmus metafizikai struktúrája bizonyult” (KELLEY 2000: 28). Az **Institutiones** közismert rendszere – amely a jogról és jogforrásokról szóló bevezetés után az anyagi jogot tárgyalja két részben (personae, res = személyek, dolgok), majd az alaki (vagyis eljárási) jogot (actiones: in personam és in rem = keresetek: személy ellen és dolog ellen) – a joganyag rendszerezésén túl a valóság rendszerezésének, megismerésének és megkonstruálásának rendjét is megadja. Ebben a rendben az első a személyiség, a szabadságával és a társadalmi kapcsolataival;¹³ a második a dologi

⁹ „Minél kevésbé értjük a jogot, annál több törvényre van szükségünk. A jogtudomány annak a tudománya, hogy miképpen boldogulunk törvény *nélkül*” (SZÁSZY-SCHWARZ 1912: 517).

¹⁰ Uo. 3.

¹¹ Maga a név etruszk eredetű, s azt jelenti: „ismeretlen”.

¹² Ma azt a címet adnánk: „Bevezetés a jogtudományba”.

¹³ A személyek szabadok vagy rabszolgák; a szabadok szabadnak születettek vagy felszabadítottak; az utóbbiak vagy római polgárok, vagy latinok, vagy dediticiusok (fogságba

valóság;¹⁴ a harmadik pedig a személyek és a dolgok közötti kapcsolat, a személy ténykedése, cselekvése a dologi világban.¹⁵

A jog arra való, hogy szabályok alá rendelje a személyek közötti viszonyokat, e viszonyokon belüli pozícióikat és a pozíciókhoz tartozó azon jogosultságokat és kötelezettségeket, amelyek cselekvési szabadságukat behatárolják. Nem szükségképpen, de gyakran ezek a cselekvések tárgyra (testi vagy testetlen) dologra irányulnak, mely dolgok között megkülönböztetett helyet foglal el a pénz. Ha tehát nekifognánk, hogy a római hagyomány alapján képletekbe foglaljuk a jogi konstrukciók alaptípusait,¹⁶ akkor négy független változóból kellene kiindulnunk. Szükségünk volna két személyre, *a*-ra és *b*-re, akik között bármely viszony létrejöhet; *d*-re: olyan dologra, amelyre ez a viszony (esetleg) irányul, s minden dolgok absztrakciójára: a pénzre – az ábécé kedvéért jelöljük ezt *c*-vel. És akkor kezdődhet a jogi kombinatorika: a négy elem „képletekbe” rendezése (a geometria *a*-i, *b*-i, *c*-i és *d*-i mintájára). Ha *a* és *b* között pénz és dolog cserél gazdát, az adásvétel; ha dolog és dolog, az bérlet; ha pénz és pénz, az kölcsön, ha csak a dolog használatáról van szó, az bérlet; ha a hasznai szedéséről is, az haszonbérlet; ha a dolog tulajdonának megszerzésére törekvéssel nem áll szemben vételár, az lopás; ha csak a használat történik így, az jogtalan használat; ha a dolog megszerzése erőszakkal történik, az rablás – és így lehet menni végig a jogi konstrukciók sorozatán. Ezeknek a neve ma: a **jogintézmény**.

Ahogy (talán) volt egy közös nyelvünk, (majdnem) volt egy közös jogunk is. Pontosabban kettő – a mai civilizált világ jogrendszereit lefedő két nagy jogcsaládnak: az angol-amerikai és az európai kontinentális jogcsaládnak megfelelően. Az egyik a **common law**: Anglia népeinek közös joga, a másik a **ius commune**: Európa népeinek közös joga. Az utóbbit római-germán jogcsaládnak is nevezik, utalva arra, hogy közvetlen leszármazottja a római jognak; az előbbi csak közvetetten vagy elfeledetten, de szintén részesedik az örökségből. Fejlődési útjaik különválása a XI–XII. században kezdődött meg, de a XIX. századtól egyre erősödő konvergenciát mutatnak. A „szétkülönböződés” itt is a nemzetek és **nemzetállamok** színrelépésével

és rabságba esett egykori ellenségei); a személyek továbbá önjogúak vagy más hatalma alá tartoznak stb.

¹⁴ Isteni és emberi jogú dolgok; az istenin belül égi és alvilági istenek; az emberiek közdolgok vagy magándolgok; más szempontból testi és testetlen dolgok stb.

¹⁵ Bár az „actio” szokásos fordítása (perbeli) „kereset”, az értelme ennél tágabb: a jog világán belüli akcióra, aktusra = cselekvésre és ennek a lehetőségére utal. Ebben az értelemben beszédaktus is, hiszen szavakkal tetteket hajtunk végre a jogban. „In personam actio az, amikor olyan valakit perelünk, aki nekünk vagy szerződésből, vagy bűncselekmény folytán le van kötelezve, azaz amikor az intentióban azt állítjuk, hogy az illető TARTOZIK ADNI, TENNI, HELYTÁLLNI. In rem actio az, amikor az intentióban vagy azt állítjuk, hogy egy testi dolog a miénk, vagy azt, hogy valamilyen jog megillet minket, mint pl. használat, vagy haszonélvezet, átjárás, áthajtás, vízelvezetés...” – mondja GAIUS (1990) IV.2., de mondhatná J. L. Austin is.

¹⁶ Nem kisebb elődre mutogathatnánk e törekvésünk igazolásaként, mint Benedictus Spinozára, aki Etikáját „ordine geometrico demonstrata”: geometriai módon bizonyítva munkálta ki.

ment végbe, nem sokkal a nyelvi elkülönüléstől és nem függetlenül attól. A XIX. század a nemzeti jogrendszerek kialakulásának kora (mily csekélység a római jog két és félezer éves múltjához mérve!), amelyet két nagy mintatörvénykönyv határol: a francia Code Civil (Code Napoleon) 1804-ből és a német Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) 1900-ból. Szimbolikus jelentőségű, hogy ugyanebben az évben (1900-ban) rendezték meg Párizsban az első Összehasonlító Jogi Világkongresszust, amely a jogösszehasonlítás céljaként azt foglalta programjába, hogy létre kell hozni az egységes európai magánjogi kódexet. De addig még hátravolt két világháború, mielőtt nekiláttak a program megvalósításának.

2.3. A jogi nyelvek fordítása

Amint „minden Egész eltörött” – széthullott nemzeti nyelvekre és nemzeti jogrendszerekre – a jogi szakfordítás kettős kihívás előtt találta magát: széthulltak a (jogi) dolgok, és széthulltak a (jogi) szavak is. Sok-sok önmagába zárt s egymással rivalizáló, ha nem elzárkózó és ellenséges világ vált lehetségesből valóságossá. Mégis, az összehasonlító jogtudomány érdeklődésénél erősebb igényt támasztott a fordíthatóság iránt a világgazdasági rendszer előrehaladó integrálódása s a nemzetközi (első-sorban gazdasági) kapcsolatok intenzitásának növekedése. A legerősebb indíték a „fordítási probléma” megoldására az integrálódó Európai Unió működtetéséből fakadó kihívás. Ne feledjük: a magyar jogi nyelv megszületése az **1844. évi II. törvénycikk**nek köszönhető, amely a magyar nyelvet a hivatalos nyelv (vagyis a törvényhozás és ítélkezés nyelve) rangjára emelte.¹⁷ Ezt csak a magyarításra (pl. a Tripartitum magyarra fordítására) tett korábbi, kudarcos kísérletek előzték meg. Arra a kényszerhelyzetre volt szükség, amely a jogszolgáltatás működőképességének fenntartásához szükséges nyelvi médiumként immár a magyart jelölte ki. Szerencse, hogy ez egybeesett a nyelvújítás lázas mozgalmával, s így a jog is az éppen formálódó modern magyar nyelven szólalhatott meg (amit pl. az angolok nem mondhatnak el ugyanígy magukról). Hasonló helyzetbe került az EU is azzal, hogy 24, formálisan egyenrangú hivatalos nyelven fejt ki működést, ami alapvetően szintén jogszolgáltatás. A különbség csak az, hogy ez a kihívás nem egyetlen működőképes jogi nyelv kialakítására vagy megújítására irányul, hanem azon 24 kölcsönös lefordíthatóságára. Legalábbis elvileg – hiszen a laikusok is érzékelhetik, hogy mindebből mindazonáltal kikerekedik valamiféle „brüsszeli zsargon”, vagyis egyfajta „EU-szaknyelv” (vö. KLAUDY 2007: 244).¹⁸

Ezt erősíti, hogy a nyelvi harmonizáció mellett, de annál nagyobb kényszerítő erővel halad előre a jogharmonizáció, vagyis annak a programnak a lassú és nehézkes végrehajtása, amelyet az 1900-as párizsi világkongresszus kijelölt: a jogegység megteremtése Európában. Ez nem teszi szükségessé egy közös nyelv elfogadását (jóllehet az angol világnyelvi státusza egyre nyilvánvalóbbnak látszik), azt viszont

¹⁷ A törvényt 1844. november 13-án írta alá V. Ferdinánd, s 2011 óta ezért ez a magyar nyelv napja.

¹⁸ Ennek következtében jelent meg pl. a magyar polgári jogban a „faktoring”, a „franchise” vagy „lízingszerződés”.

igen, hogy az Unióban együttműködők „egy nyelvet beszéljenek” – abban az értelemben, hogy képesek legyenek akadálytalanul megérteni egymást. Nyilvánvaló, hogy ez nyelveik biztonságos lefordíthatóságát, ennek érdekében pedig stabil ekvivalenciaviszonyok kialakítását teszi szükségessé. Ebből a szempontból a jogi nyelvnek vannak bizonyos sajátosságai:

(1) A jogi nyelv (is) **szaknyelv**. A műfordítás és szakfordítás közötti, már említett különbség a fordíthatóságot tekintve a szaknyelvek javára szolgál. Ennek alapvető oka az, hogy a szaknyelvek a természetes nyelveken belül elsődlegesen a **terminológia** tekintetében különböznek el – jól beláthatóan azért, mert a szakmák és hivatások művelői egymás közti kommunikációjának, azon belül is az információátvitelnek a hatékonysága az elsődleges érdek. Ez pedig jól definiált, lehetőleg egyjelentésű, de legalább egyértelmű fogalmakat igényel. A szabatos definíciók nyilvánvaló hasznát hozzák a kölcsönös megelégtetésük során.

A jogi szaknyelvnek a többi szaknyelvhez képest azonban vannak specifikumai, amely részben **szaknyelvi** funkcióiból, részben pedig a jognak a sajátosságaiból fakadnak. Az előbbieket Dobos Csilla foglalja össze: (a) a sajátos szókinész; (b) a szakterületen túlnyúló hatókör; (c) behatolása a köznyelvbe; (d) más szakterületek nyelvének befogadása; (e) a köznyelvből is merítő szókészlet; (f) a szókészlet használatának kötött módja; (g) a szakszerűség és közérthetőség együttes követelménye (DOBOS 2010: 259–260). A **jog** természetéből fakad a jogi nyelv **korlátozott definiáltsága**. Az ezzel kapcsolatos teoretikus problémakötegnek csupán egyetlen szálát kiemelve: a jog rugalmasságának és meghatározottságának egyidejű, de egymásnak ellentmondó követelménye a fő magyarázat. Ahhoz, hogy a jog rugalmasan alkalmazkodhasson az előre nem látott helyzetekhez, eleve homályos fogalmakat kell bevezetnie (pl. „jó okkal”, „alkalmas módon”, „kellő időben”, „tőle elvárható gondossággal” stb.), valamint képesnek kell lennie a „szemantikai fellazításra” is.¹⁹ A jog ezen túlmenően (vagy ezt megelőzően) is interpretatív természettel vagy – H. L. A. Hart (HART 1995: 147–159) (és persze József Attila) szép kifejezésével élve – „nyitott szövedékkel” rendelkezik.

(2) Az előző (g) pontbeli sajátosság szabatos megfogalmazása a **kötött igazolási helyzet**. Ez azt jelenti, hogy a jog az általános gyakorlati diskurzus (vagyis a helyes cselekvés és döntés kiválasztására és indoklására irányuló eljárás) olyan sajátos változata, amely csak a cselekvési indokok előre meghatározott, autoritativ és preemptív (alternatív indokokat kizáró) készletére támaszkodhat. Ahol a jog megjelenik, ott a cselekvések nem teljesen szabadak többé – s nem szabad a jog működtetőinek, a jogászoknak a cselekvése sem. Ebből fakad beszéd- és fogalmazásmódjuk formalizáltsága, esetenként rituális jellege, eltávolító, elszemélytelenítő hatása, a fontoskodás érzetét keltő pontosságra törekvése.

¹⁹ Pl. a 2010-es országgyűlési választások alkalmával az OVB ad hoc határozatával azt a „szemantikai” döntést hozta, hogy a szavazóhelyiség előtti utcaszakasz is a helyiség „előterének” tekinthető, vagyis akik ott szavazatuk leadása céljából megjelentek és sorban álltak, élhetnek választójogukkal az urnázás határideje után is.

(3) „A szaknyelv olyan társadalmi nyelvváltozat, amely intra- és interkulturális nyelvváltozat is egyben” (KURTÁN 2010: 13). Az **interkulturális** aspektusról volt már szó, s a nemzeti jogrendszerekhez kötődő jogi nyelvek közötti **interlingvális** fordításokról is. Az **intrakulturális** aspektushoz is tartozik azonban **intralingvális** fordítási feladat. Ezzel egyazon nyelven belüli nyelvváltozatok, sőt a nyelvváltozatok regiszterei közötti átfordításokra, transzformációkra utalunk. Nem a szó eredeti értelmében vett fordításról van szó ebben az esetben, hanem a „nagy” nemzeti kultúra alatti – s ekként „szubkulturális” – nyelvhasználatok közötti közvetítésről. Ilyen a professzionalisták szaknyelve és a laikusok köznyelve; a professzionalisták írott szaknyelve és beszélt jogi „konyhanyelve”; a kidolgozott és a korlátozott kódot használó laikusok egymás közt használt nyelve; a munkája (pl. kihallgatás) során köznyelvet használó professzionalista s az ugyanekkor vele szemben szaknyelvet használni próbáló laikus közötti közvetítés. A tárgy alapvetően szociolingvisztikai megközelítést hoz magával, azonban a nyelvi közvetítés sikerén vagy kudarcán alkalmazható súlyos jogkövetkezmények dőlnek el. A szaknyelvi kommunikáció hatékonyságához fűződő érdek tehát túlmutat e szakma keretein, s tágabb társadalmi érdekeltiségre enged következtetni. Fontos tehát a nyelvváltozatok és nyelvi regiszterek közötti ekvivalencia biztosítása.

3. Intézményi ekvivalencia

Az ekvivalencia követelményének alkalmazhatósága vitatottá vált az utóbbi évtizedekben az irodalmi és köznyelvi szövegek fordítása körében (DRÓTH 2010: 125) – bár helyesebbnek látszik ezt az állítást a formális ekvivalenciára szűkíteni, hiszen az ekvivalencia lényegét képező felcserélhetőség, helyettesíthetőség hiányában fordításról már nem is beszélhetnénk, s csatlakoznánk ahhoz a radikális tételhez, mely szerint fordítás pedig nem lehetséges.²⁰ A szaknyelvi szövegek esetében azonban az ekvivalencia követelménye nem vitatott – itt annak mércéje, természete képezheti vita tárgyát. A szaknyelvek között is elkülönül a jogi nyelv abban, hogy (1) szakterülete gyakorlati (helyes döntésre és cselekvésre irányuló) tevékenység; hogy (2) a helyesség mércéjét jogi normák rögzítik, tehát normatív tevékenység; továbbá, hogy – ebből következően – (3) a tevékenységnek nincs empirikusan megragadható tárgya. A kérdés ekként az, hogy hol találjuk meg azokat az ekvivalenciaviszonyokat, amelyek a jogi nyelvek fordításának alapját és kontrollját képezhetik.

(1) Az, hogy a jog mint **joggyakorlat** működik és fejti ki társadalmi hatását, indokoltta teszi, hogy az ekvivalencia fogalmát – mint **gyakorlati ekvivalenciát** – átvigyük a gyakorlati logika területére, ahogy arra tettünk is már kísérletet (SZABÓ 2003). A jog világában az ekvivalencia a jogkövetkezmények mérlegelése során bír jelentőséggel, vagyis – bár a logikai következményreláció ($A \Rightarrow B$) csak egy „fél” (balról jobbra, de fordítva nem érvényes reláció) – a jogalkalmazás feladata, hogy az elbírált tényállásnak **megfelelő**, azzal „ekvivalens” jogi következményt állapítson

²⁰ A szépirodalom nyelvének megkülönböztetése esetén külön kategóriát kell képezni az „irodalmon kívüli” írott nemzeti (és nép-?) nyelv számára (vö. pl. NYÍRKOS 1981: 21).

meg (írjon elő). Így beszélünk „tettarányos büntetésről”, a pénzbüntetés szabadságvesztésre történő „átváltásáról”, „az eset körülményeinek megfelelő” sérelemdíjról, a „felróhatóság arányában” megosztott kárfelelősségről stb. Vagyis, általánosítva: egy döntés jogszerűségének mércéje az, hogy az elbírált cselekménnyel okozott sérelemnek feleljen meg, azzal legyen ekvivalens a **jogkövetkezmény** kiszabásával reá kirótt teher vagy sérelem.

(2) A **formális igazságosság** követelménye az, hogy a hasonló eseteket hasonlóként kell megítélni – függetlenül attól, hogy miként. Igazságosként elfogadható lehet az, hogy a tolvaj kezét le kell vágni (amire volt is már példa); de az is, hogy pénzbüntetéssel vagy szabadságvesztéssel kell sújtani – az viszont bizonyosan igazságatlan, ha az egyik kezét levágják, a másikat pedig csak megbírságozzák. Az ekvivalenciával szembeni kihívás ebből a szempontból az esetek hasonlóságának és a megítélések hasonlóságának megállapítása, hogy elmondható legyen: „az egyik eset olyan, mint a másik” és „az egyik szankció olyan, mint a másik”. Ez nem vonható logikai vagy más formális ekvivalencia alá; olyan tartalmi kritériumok alkalmasak csak a **„hasonlóság”** megállapítására, amelyeket a jogi normák rögzítenek. A normák pedig nem leíró, hanem **előíró** tartalmúak – a valóságnak nem, csak egy lehetséges és kívánatos valóságnak feleltethetők meg. Az így rögzített kritériumok kombinációi a változókból egybeszerkesztett „jogi konstrukciók”, amelyek általánosságuk miatt a konkrét esetekre való alkalmazhatóságuk (az odaillő „képlet” kiválasztása) és konkrét tartalmuk megállapítása érdekében mindig értelmezésre szorulnak.

(3) Ezeket a jogi konstrukciókat nevezi a jogi-jogtudományi nyelv **jogintézménynek**. Jogintézmény eszerint pl. a házasság, az adásvétel, a lopás, a tulajdon stb. Az „intézmény” társadalomtudományokban használt legáltalánosabb fogalma szerint társadalmi kapcsolatok és e kapcsolatok során tanúsított magatartások állandósult, objektíválódott, mintázott és értékelt rendje. Így pl. a barátok kölcsönösen a „barátság” intézményének mintáihoz igazítják magatartásukat, elvárásaikat s a másik magatartásának értékelését. Ha a kapcsolattípus mintáját jogi normák rögzítik, jogintézményről beszélünk. Ezek **állandósult** jellege miatt beszélhetünk házasságról, adásvételről, lopásról, tulajdonról stb. korok és kultúrák széles spektrumán át, bár tudjuk, hogy a szabályok tartalma (annak részletei) koronként és kultúránként eltérő. A jogintézményeknek vannak változatai, de vannak ezek fölött a változatokat összekapcsoló közös formajegyei is. Állításunk az, hogy a jogintézmények ezen strukturális közösségét, amely kölcsönös nyelvi átfordíthatóságukat is megalapozza, az antik Mediterráneumba visszanyúló közös gyökerei éltetik mind a mai napig.

Irodalom

- BARTHES, Roland 1996. *A szöveg öröme*. (Ford.: Babarczy E.–Kovács S.–Mihancsik Zs.–Romhányi Török G.) Budapest: Osiris.
- BERNSTEIN, Basil 1974. A kiegyenlítő (compensatory) oktatás fogalmának bírálata. (Ford.: Pap Mária) In: FERGE Zsuzsa–HÁBER Judit (szerk.) *Az iskola szociológiai problémái*. Válogatott tanulmányok. Budapest: KJK.
- DERRIDA, Jacques 2014. *Grammatológia*. (Ford.: Marsó Paula) Budapest: Typotex.

- DOBOS Csilla 2010. Jogi szaknyelv és szakmai kommunikáció. In: DOBOS Csilla (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 110. Miskolc: ME–Budapest: Tinta. 257–284.
- DRÓTH Júlia 2010. A szaknyelvi szövegek fordítása. In: DOBOS Csilla (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc: ME–Budapest: Tinta.
- DWORKIN, Ronald 1982. Law as Interpretation. *Texas Law Review*. Vol. 60. 527–550.
- ECO, Umberto 1998. A tökéletes nyelv keresése. (Ford.: Gál Judit és Kelemen János) Budapest: Atlantisz.
- GADAMER, Hans-Georg é. n. Szöveg és interpretáció. (Ford.: Hévízi Ottó) In: BACSÓ Béla (szerk.) *Szöveg és interpretáció*. Budapest: Cserépfalvi.
- GAIUS 1990. *Institúciói*. (Ford.: Brósz Róbert) Budapest: Tankönyvkiadó.
- HART, Herbert L. A. 1995. *A jog fogalma*. (Ford.: Takács Péter) Budapest: Osiris.
- KELLEY, D. R. 2000. Gaius noster. In: VARGA Csaba (szerk.): *Összehasonlító jogi kultúrák*. Budapest: k. n.
- KLAUDY Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- KLAUDY Kinga 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta.
- KRIPKE, Saul 1982. *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Oxford: Blackwell.
- KURTÁN Zsuzsa 2010. Szaknyelv és szakmai kommunikáció. In: DOBOS Csilla (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc: ME–Budapest: Tinta.
- NYÍRKOS István 1981. Irodalmi nyelv – köznyelv – népnyelv. In: *Magyar nyelvjárások*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Évkönyve. Debrecen: KLTE.
- SMITH, J. C. 2000. A nyugati jog fogalmainak sajátos természete. (Ford.: Szabó Miklós) In: VARGA Csaba (szerk.) *Összehasonlító jogi kultúrák*. Budapest: k. n.
- SZABÓ Miklós 2003. Gyakorlati ekvivalencia. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio juridica et politica*. Tom. XXI/1. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó. 285–299.
- SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv 1912. *Parerga*. Budapest: Athenaeum.
- SZÜCS Jenő 1974. *Nemzet és történelem*. Tanulmányok. Budapest: Gondolat.
- WITTGENSTEIN, Ludwig 1998. *Filozófiai vizsgálódások*. (Ford.: Neumer Katalin) Budapest: Atlantisz.
- WITTGENSTEIN, Ludwig 2004. *Logikai-filozófiai értekezés*. (Ford.: Márkus György) Budapest: Atlantisz.